

PERSONALISMUS VE ZNAMENÍ „TVOŘIVÉHO ROZVÍJENÍ“ TOMÁŠE AKVINSKÉHO

W. Norris Clarke
(1. června 1915 – 10. června 2008)

Mezi největší osobnosti tomismu 20. století bezpochyby patří nedávno zesnulý emeritní profesor Fordham University v New Yorku, jezuita W. Norris Clarke. Jeho filosofická formace začala v letech vrcholného novotomismu. Po studiích na Georgetown University ve Washingtonu D. C. prošel filosofickou formací a pokračoval pod vedením slavného tomisty Antona Pegise ve studiu na Fordham University ve svém rodném New Yorku, kde později dlouhá léta působil jako profesor. Theologická studia absolvoval na Woodstock College, MD a filosofický doktorát získal v Evropě na Katolické universitě v Lovani, kde patřil k jeho učitelům např. velký historik středověku Fernand van Steenberghen.

Hlavním Clarkovým pracovištěm byla zmíněná newyorská Fordham University, kde působil od roku 1955 a kde se stal řádným profesorem a v r. 1985 profesorem emeritním. Až do roku 2001 pak přednášel na řadě různých universit. Clarke nebyl nijak poznamenán skutečností, že ke zhroucení novotomismu došlo v podstatě během jeho tvůrčího rozletu. Patřil naopak k těm tomistům, díky nimž tento proud dokázal překonat hlubokou krizi po zániku novotomismu a dosáhnout nového rozkvětu, tentokrát už bez omezení na katolickou intelektuální sféru a bez jakéhokoli mocenského nároku – což byly věci novotomismu po právu vyčítané. Clarke již při svých studiích se zájmem četl Marechalův *Point de depart de la metaphysique* a nepochybně byl transcendentálním tomismem ovlivněn. Nestal se však ani kantiánem, ani transcendentálním tomistou. Rozhodně se však naučil hledat v jiných tradicích (především v personalismu a fenomenologii) možné partnery pro dialog a myšlenky těchto tradic pak vážil a přebíral podle jejich přesvědčivosti a blízkosti pravdě, tak jak ji sám poznával na své filosofické cestě.¹ Ačkoli

¹ Srv. W. N. Clarke, *The Integration of Person and Being in Twentieth-Century Thomism*, in: *Communio*, 31, 2004, str. 435–446.

byl Clarke mužem dialogu, rozhodně nebyl eklektikem a nebál se kritiky a jasného názoru. Tomu odpovídal i jeho tomismus, který sám charakterizoval jako „tvořivé rozvíjení“² Tomáše. Jeho tomismus byl tedy velmi tomistický, ale na druhou stranu nebyl dogmatický ani přehnaně závislý na autoritách minulosti. Je zřetelné, že ačkoli byl Clarke Američan, přiklonil se spíše k dialogu tomismu s kontinentální tradicí a v podstatě se příliš neangažoval ve velmi agilním současném proudu tzv. analytického tomismu. Je to překvapivé i proto, že jeho hlavní témata, tj. metafyzika,³ filosofické myšlení o Bohu⁴, a především filosofická antropologie,⁵ jsou dnes v centru pozornosti analytických filosofů a analytických tomistů zvláště. Clarke však opět krácel svou cestou a stal se jedním z nejvýraznějších představitelů tomistického personalismu.

Celá jeho antropologie je hluboce metafyzická a začíná u reflexe bytí. Specifický přístup našeho autora spočívá ve zdůraznění vztahového charakteru jsoucna. Clarke je tedy přesvědčen, že se nejedná o podsování něčeho nového, co v Tomášovi není, ani o přeceňování nějakých marginálních poznámek. Vztahový charakter jsoucna považuje za naprosto zásadní Tomášovu nauku, která byla v mnohých tomistických manuálech často přehlížena. Jsoucno vstupuje do vztahu s jinými jsoucnými tím, že je činné, a tím působí na jsoucna jiná. Co je důvodem tvrzení, že jsoucno musí být činné? Je to jednak přírodně-filosofická úvaha vycházející z pozorování okolního světa, který na člověka působí *a sdílí se mu*. Svět není statický, ale dynamický. Na všech úrovních světa, jak ho známe ze zkušenosti, je aktivita. Neživá příroda i živí tvorové jsou činní. Taková argumentace je však přesvědčivá jen z části, protože

² W. N. Clarke, *Osoba a bytí*, Praha – Kostelní Vydří 2007, str. 9.

³ Jako příklad lze uvést W. N. Clarke, *The One and the Many. A Contemporary Thomistic Metaphysics*, Notre Dame 2001. Jedná se o relativně rozsáhlou knihu učebnicového typu, která není originální svými myšlenkami a přístupy, ale spíše celkem svého zpracování a přehlednou jasností výkladu.

⁴ Jako příklad lze uvést W. N. Clarke, *The Philosophical Approach to God. A Contemporary Neo-Thomist Perspective*, Winston – Salem 1979. Kniha od svého prvního vydání vyšla už několikrát. Clarke se v ní vyrovnává především s procesuální filosofií.

⁵ Jako příklad lze uvést W. N. Clarke, *Person and Being*, Milwaukee 1993. Jedná se o útlou, ale velmi čtivou a myšlenkově nabitou knihu, která vyšla v českém překladu jako *Osoba a bytí*, Praha – Kostelní Vydří 2007. Všechna tři témata, totiž metafyzika, Bůh a člověk, se zřetelně setkávají ve výběru z Clarkových článků *Explorations in Metaphysics. Being – God – Person*, Notre Dame 1994.

zahrnuje pouze oblast naší zkušenosti a nechává otevřenou otázku, zda se nutně jedná o celou realitu. Je tedy třeba přejít k jiné argumentaci, než je ona zkušenostní. Přejít od induktivní zkušenosti k metafyzickému vhledu je však podle Clarka jedním „pohybem“. Metafyzická argumentace, kterou Clarke uvádí, je založena na skutečnosti, že poznáváme jsoucna díky jejich aktivitě, kterou na nás působí. Jsoucno nečinné by proto bylo jsoucno nepoznatelné. Je takové jsoucno možné? Podle Clarka nikoli, protože by je nebylo možné rozlišit od nicoty. Otázka je řešitelná i jinak, a Clarke k tomu dospívá až na konci své metafyzické argumentace. Jejím předpokladem je předchozí vyjasnění otázky *ipsum esse subsistens*, které je první příčinou veškerých konečných jsoucen, jinými slovy existence Boží. Jsoucno naprosto soběstačné, které nekomunikuje, říká Clarke, by byl Bůh, ovšem jen tehdy, kdyby nikdy netvořil. Všechna konečná jsoucna nějak komunikují a jsou nějak ve vztahu, přinejmenším ve vztahu ke své příčině. Činnost, o níž Clarkovi jde a kterou všem jsoucnům připisuje, není jednoduše vzato pouze působení ve smyslu účinné kauzality, ale činnost obecněji pojatá, tedy například rovněž imanentní činnosti apod. Nakolik je něco v aktu, tj. nakolik je to skutečné, je to i činné a má to tendenci vstupovat do vztahu. O to Clarkovi jde.

Substance, tedy jsoucno existující samo sobě a nikoli „v jiném“, je už od Aristotela chápáno jako jsoucno v první řadě. Clarke v návaznosti na to, co již bylo řečeno o činném charakteru jsoucna, zdůrazňuje bytostnou vztahovost substance, tj. její otevřenost vůči jiným substancím, která vede k provázanosti s okolním prostředím a vytváření universa. Jako odstrašující příklady odlišného, umrtvujícího a statického pojetí uvádí novověké koncepce, které ústí ve filosofiích 20. století.

„Klasický pojem substance jako aktivní přirozenosti vsazené do sítě vztahů vycházejících z jejího činného a trpného postavení byl postupně zkomolen v procesu pokartesiánského myšlení. Rád bych tuto kapitolu dějin substance nazval ‚Smutným dobrodružstvím substance v moderní filosofii od Descarta po Whiteheada‘. Tři po sobě jdoucí fáze zmíněného zkomolení lze shrnout jako (1) kartesiánská do sebe uzavřená substance, (2) lockeovská inertní substance jakožto nepoznatelný substrát a (3) humeovská separovatelná substance, která byla zavržena jako nepoznatelná – což skutečně je, pokud ji takto chápeme. Všechny tyto koncepce byly – právem – odmítnuty většinou pozdněnovověkých a současných myslitelů. Nenašla se však žádná odpovídající náhrada. Autentický klasický pojem zjevně zmizel z dohledu, nepočítáme-li sou-

časnou aristotelskou a tomistickou tradici, které dosud zůstávaly poněkud stranou hlavních proudů moderní filosofie.“⁶

Clarke velmi zřetelně rozlišuje substanci a vztah a nehodlá je mísit ani ztotožňovat. Trvá pouze na dyadickém charakteru základní struktury reality. Je to substance ve vztazích. Vztah nemá nikdy ontologickou prioritu – tuto tezi existencialismu Clarke kategoricky odmítá. Patří ale k substanci jako něco, co ji v realitě doprovází.

Zatímco při reflexi osoby vychází Clarke z analýzy vztahového charakteru jsoucna, tzn. staví svou antropologii na důkladném metafyzickém základě, při metafyzických úvahách se jeho důraz obrací. Jestliže klasický tomismus dominikánské školy staví metafyziku na kosmologii a novověk po Descartově vzoru staví na epistemologii, Clarke pokládá za nejlepší východisko metafyziky antropologii. Přesněji řečeno, je to neoddiskutovatelná zkušenost dialogu existujícího mezi lidskými osobami.

Clarke neodmítá založení metafyziky v kosmologii, ale svůj návrh pokládá za lepší. Naproti tomu, jak uvidíme, novověké přístupy považuje za nepřesvědčivé a nevedoucí k žádoucímu cíli. Tomističtí autoři se shodují v realistickém východisku metafyziky, nicméně v dalším rozpracování existuje v rámci tomistické školy obrovská pluralita a divergence. Clarke řadu z myšlenek tomistických autorů velmi oceňuje (především Lonergana, Gilsona a existenciální tomismus), nicméně z mnohosti možných řešení vyzdvihuje jedno, které – k jeho údivu – nebylo až dosud dostatečně vzato v úvahu:⁷ interpersonální dialog.

„Existuje však jeden privilegovaný typ zkušenosti, který je pro všechny lidi stěžejní, ten, který musí zakusit každý filosof, který filosofuje v rozhovoru a psaním textů. Je to každodenní zkušenost (pokud ovšem nežijeme na pustém ostrově), kterou nemůže vysvětlit žádná antirealistická epistemologie, obzvláště ne kantovská. Udivuje mě, že tato zkušenost je jakýmsi hluchým místem v celé klasické novověké epistemologii od Descarta až po interpersonalistickou fenomenologii 20. století a že ji explicitně netematizovaly ani tomistické realistické směry. Je to zkuše-

⁶ W. N. Clarke, *To Be Is to Be Substance-in-Relation*, in: P. Bogaard – G. Treash (vyd.), *Metaphysics as Foundation. Essays in Honor of Ivor Leclerc*, Albany 1993, str. 164–183.

⁷ Zde je třeba vzít v úvahu, že Clarke začal své myšlenky o dialogickém přístupu v rámci tomismu formulovat již před 50 lety, tzn. že na filosofy, jako je např. Lévinas nenavazuje, ale spíše je jejich současníkem.

dence? Přece spolu skutečně v podstatě úspěšně komunikujeme; užíváme společný jazyk, který jsme my sami nevytvořili, učíme se nebo se učíme jeden od druhého. Výsadní ‚místo‘, kde se to vše ukazuje nejjasněji, je *interpersonální dialog*.“⁷

Interpersonální dialog je plodem zkušenosti. Nelze jej vydedukovat (např. ze singulárního *cogito*), je třeba jej existenciálně prožít. Je tedy jakousi primární a neredukovatelnou zkušeností, z níž vyplývají některé důležité závěry, které Clarke sumarizuje následujícím způsobem:

1. Jsem reálný. Plyne to z vědomí sebe sama jako aktivně myslícího a komunikujícího jsoucná. V tomto bodě je Clarke částečně ve shodě s Descartovým východiskem. Na rozdíl od tohoto zakladatele moderní filosofie však Clarke chápe ono vědomí sebe sama jako zkušenost „já“ myslícího v dialogu, nikoli pouze izolovaně myslícího.
2. Existuje jiné reálné jsoucná, s nímž jsem v kontaktu. Působím v dialogu na něj a ono působí na mne.
3. Tato druhé jsoucná je mi skutečně podobné především tím, že je také osobou, neboť na mne působí svou komunikací, které rozumím. Domnívat se, že partnera v dialogu a jeho smysluplné reakce na mé podněty, a vůbec harmonický celek komunikace, sám vytvářím, je pochybné. Důvod je následující:
4. Víím, že mohu přijímat a přijímám zvnějšku před-strukturované a před-připravené srozumitelné informace. Nelze se vážně domnívat, že jsem si je všechny pouze vymyslel a že jsem měl ve svém nitru nevědomky informaci, kterou vyslovuji jako *cosi*, co „za chodu objevuji“, aniž si to uvědomuji a zase přijímám jako něco nového, co jsem dosud nevěděl.
5. Jestliže až dosud šlo o dialog „Já-Ty“, tedy o situaci výměny informací a společného objevování mezi dvěma osobami, nyní můžeme postoupit o stupeň výše, k výměně informací mezi „My“ a vnějším světem.

Clarkovo východisko metafyziky je tedy založeno ve smyslovém poznání, neboť interpersonální dialog je přinejmenším v tomto nám známém pozemském životě založen na tělesné komunikaci řeči, gest a podobně. To, že ve své teorii vychází ze zkušenosti subjektu a intersubjektivní komunikace a že si ve zdůraznění tohoto rysu dovolí říci pro tradičního tomistu snad až pobuřující větu jako „Nejzazším zdrojem veškeré objektiv-

⁷ W. N. Clarke, *The „We Are“ of Interpersonal Dialogue as the Starting Point of Metaphysics*, in: *Modern Schoolman*, 59, 1992, str. 357–368.

ty je tedy subjektivita“⁸, není přihlášením se k subjektivismu nebo k anti-realismu. To Clarke naopak vášnivě popírá. Subjektivita, o níž zde mluví, je skryta ve zkušenosti osoby jakožto subjektu, ale tato zkušenost zahrnuje vnímání reality vlastního „já“ a reality druhých osob. V tomto smyslu je dosti tradiční a je blíže klasickým koncepcím vycházejícím z kosmologie než kantovsky nebo intuicionisticky orientovanému transcendentálnímu tomismu. Clarkovo pojetí však více zdůrazňuje universum jako interaktivní síť center provázanou neutuchající komunikací. Tím se dostáváme k tomu, co je vlastně uzlovým bodem oné sítě, tedy k osobě, o níž jsme pojednávali výše: je to určité „hraniční jsoouco“⁹, neboť osoba je prvotní modus bytí a nejvyšší ztělesnění substance, která je vždy substancí-ve-vztahu.¹⁰

Je zřejmé, že proti Clarkově argumentaci lze vznášet námitky. Problém je u něj hlavně to, zda jsou všechny body vyše uvedené argumentace skutečně přesvědčivé a nelze na ně odpovědět jinak. Dalo by se namítat, že se Clarke dostatečně nevyrovnal s Descartovou námitkou zlotřilého démona nebo snu. Clarke si je toho vědom, ale nepovažuje to za zdrcující problém. Připouští, že jeho argumentace nemá sílu nutné dedukce, ale spíše (Clarkovými slovy) „nutnosti plynoucí z nepřijatelnosti důsledků popření teze“.

Jestliže někdo závěr této argumentace nepřijme, objeví se rozpor mezi tím, co tvrdí slovy, a tím, co implicitně tvrdí svou činností – skutečným fungujícím dialogu. Je to rozpor nikoli logicky nutný, ale „rozpor ze života“. Jinými slovy se odmítá možnost komunikace s jiným podobným reálným jsooucnem i přijímání před-strukturovaných formálních sdělení zvnějšku, a zároveň se jedná (a dokud dialog trvá, tak jinak jednat nemůže), jakoby partner v dialogu byl stejně reálný, jakoby si oba partneři v dialogu vyměňovali smysluplná sdělení, která nejsou vytvářena v nitru, ale jsou přijímána zvnějšku.¹¹

Clarke tedy předkládá svébytnou fundacionalistickou teorii založení metafyziky vycházející z interpersonálního dialogu, která:

⁸ W. N. Clarke, *The Self as Source of Meaning in Metaphysics*, in: *Review of Metaphysics*, 21, 1968, str. 587–614.

⁹ Srv. W. N. Clarke, *Living on the Edge. The Human Person as Frontier Being and Microcosm*, in: *International Philosophical Quarterly*, 36, 1996, str. 183–200.

¹⁰ Srv. W. N. Clarke, *To Be Is to Be Substance-in-Relation*.

¹¹ W. N. Clarke, *The „We Are“ of Interpersonal Dialogue as the Starting Point of Metaphysics*.

1. je věrná tradičnímu tomistickému realismu, neboť je založena na zkušenosti,
2. ukazuje na jakýsi dialektický vztah epistemologie a metafyziky, které na sebe (byť pokaždé v jiném smyslu a kontextu) odkazují, a tím se vymezuje jak proti tradičnímu tomismu, který epistemologii zanedbával, tak proti novověké filosofii, která metafyziku epistemologii podřídila,
3. je citlivá k podnětům novověku i současné filosofie, ale přitom nepředstavuje pouhý eklekticismus a nevyhýbá se kritickému vymezení a polemice.

Shrneme-li předcházející odstavce, zjistíme, že antropologie a metafyzika jsou u W. N. Clarka spojeny natolik úzce, že se zájem o obě disciplíny a publikační činnost autora v obou oblastech nedají přičítat pouhé náhodě nebo libovůli. Koncepce obou disciplín, jak ji americký filosof v mnoha svých pracích tvořivě rozvíjí, je totiž navzájem provázaná a na sebe odkazující. Lze snad říci, že je zřetelně dialogická. Ať už je udržitelná či nikoli, rozhodně si zaslouží pozornost. Vzhledem k tomu, že se v současné české filosofii těší zájmu studia raného novověku, personalismu i tomismu, Clarkova osobnost a její podněty by rozhodně neměly zůstat nepovšimnuty.

Jeho teorii rozhodně nelze považovat za úlitbu novověkým autoritám, ani za kompromis s existencialismem nebo dialogickým personalismem. Na to je vůči Descartovi a Kantovi příliš kritický a pro druhou zmíněnou skupinu příliš metafyzický. W. Norris Clarke byl představitelem směru, k němuž se stále hlásil, totiž tomistou, i když tomistou originálním, pro něhož nebylo důležité jen opakovat staré teze, ale klíčové bylo tyto staré dobré teze „tvořivě rozvíjet“.

Tomáš Machula